

Олександра Шаповалова,

*кандидат політичних наук, викладач кафедри зовнішньої політики та дипломатії
Дипломатичної академії України при МЗС України*

ВІДНОСИНИ МІЖ РОСІЄЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ: НОРМАТИВНІ РОЗБІЖНОСТІ ЧИ ПОЛІТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ

Головним атрибутом відносин між Росією та Європейським Союзом є їхній невикористаний політичний потенціал. Незважаючи на те що це два найбільш потужних актори європейської системи міжнародних відносин, два її базові атрактивні полюси, зв'язки між якими мають у низці сфер системоутворюючу якість і які за певних умов могли б вибудувати конфігурацію відносин у такий спосіб, аби задавати структуру континентальної системи, взаємодія між Росією та ЄС має характер обмеженої кооперативності і селективної конкурентності навіть у тих галузях, інтереси в яких є природно компліментарними. Взаємні очікування щодо бажаних ефектів цих відносин з плином часу поступово деградували — від початкової амбітності стосовно перспектив зближення при укладанні Угоди про партнерство та співробітництво до вибіркового співробітництва в окремих функціональних галузях, проголошеного в Спільній заяві щодо «Партнерства для модернізації» на саміті у Ростові-на-Дону 1 червня 2010 року. А прийнятних перспектив щодо подальшого розвитку «стратегічного партнерства» між Росією та ЄС, які б влаштовували обидві сторони, не сформульовано, про що свідчить уривчасте і непросте просування переговорів з укладання нової базової угоди.

У науковому середовищі панує декілька точок зору стосовно причин такого стану речей у відносинах між Росією та Євросоюзом, серед яких неоптимальність механізму співробітництва, якому властивий дисбаланс між політичним і практичним рівнями співробітництва, відсутність консенсусу серед держав-членів ЄС відносно спільного курсу у відносинах з Росією, зростаюча залежність від структурних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, які применшують значення власне двостороннього діалогу, надмірна політизація деяких функціональних сфер співробітництва (див., наприклад, [1]).

Утім, згідно з найбільш поширеною думкою з цього приводу, зокрема у західній науковій спільноті, первинною і головною причиною недостатньої результативності відносин між Росією та ЄС виступає супротив Росії нормативному впливу ЄС [2], тобто його прагненню до проекції власних норм, цінностей і стандартів на російську державу. Звісно, дискусія відносно культурно-світоглядних відмінностей між Росією та державами ЄС ведеться вже не перше десятиліття, але в останні декілька років ці відмінності зазнали нової концептуалізації внаслідок теоретичного осмислення їх у рамках, по-перше, концепції нормативної сили, яка виступає одним з найбільш змістовних аналітичних інструментів для дослідження зовнішньої політики Європейського Союзу, а по-друге, різних варіацій теорії інституціоналізму, для яких «нормативний дисонанс» виступає ключовим чинником, що перешкоджає виконанню спільними інститутами соціалізуючої функції у відносинах ЄС з Росією, яку вони успішно виконують у відносинах з іншими європейськими державами. Яскравим прикладом обох цих напрямків концептуалізації виступають праці фінського дослідника Х. Хауккала, а також П. Кратохвіла, С. Медведєва, Ф. Пармант'єра та ін.

Однак більшість з цих спроб теоретичного осмислення нормативних розбіжностей між Росією та ЄС мають два суттєві недоліки — вони виходять з апіорної об'єктивної наявності цих розбіжностей та їхньої докорінної несумісності, не вникаючи в їхній дискурсивний аспект і в механізм їхнього впливу на характер взаємодії між сторонами, та, як правило, аналізують їх без належного зв'язку з іншими факторами як політичного, так і практичного рівнів, які зумовлюють перебіг відносин. В результаті формується надто категоричне бачення, що незбіг нормативних основ не можна подолати шляхом посилення інтенсивності

контактів між сторонами [3], і що будь-яка реалістична перспектива у відносинах Росія–ЄС вимагає змін у структурі ідентичності обох партнерів [4].

Поряд з цим теоретизованим аналізом відносин між Росією та Євросоюзом в останні роки сформувався пласт робіт переважно емпіричного спрямування, в яких акцентуються силові дисбаланси між контрагентами і стверджується, що саме відносні силові переваги дозволяють Росії не тільки чинити опір європеїзації власної держави, але й конкурувати з поширенням моделей ЄС у Східній Європі. Серед авторів цих робіт варто згадати Н. Попеску, Е. Вільсона, Т. Гомар, Дж. Шерра, Д. Кларка та інших.

Зрештою, на тлі пошуку адекватних шляхів налагодження конструктивних відносин між Євросоюзом і Росією у західній літературі поступово кристалізується дослідницька течія, яка розглядає ці відносини в більш широкій, континентальній перспективі без абсолютизації нормативних чинників, але з належною увагою до них як до проміжних змінних у розумінні даної проблематики, заснована на здобутках праць І. Нойманна з вивчення російської політичної ідентичності. Найбільш яскравими представниками цієї течії є Р. Саква та Д. Аверре.

Зважаючи на таку тональність наукової дискусії, ця стаття має на меті проаналізувати співвідношення між нормативними і політичними факторами у розвитку відносин між Росією та ЄС. Для цього спочатку розглядається нормативний аспект відносин Росії з Європейським Союзом, з'ясовується, наскільки нормативні розбіжності притаманні цим відносинам, і наскільки вони впливають на хід їхнього просування, потім проводиться аналіз цих відносин у політичній площині та встановлюється, які політичні параметри визначають їхній характер, і, зрештою, аналізуються шляхи подолання нормативних та політичних суперечностей у відносинах між Росією та ЄС. Для отримання більш повної картини необхідно розглянути ще й практичний аспект цих відносин, що має бути предметом подальших досліджень цієї тематики.

При аналізі нормативного аспекту відносин між Росією та ЄС виявляється, що його місце в загальному комплексі взаємодій та інтенсивність його педалювання з боку обох партнерів не є настільки першорядним, як це представляється у багатьох дослідженнях.

Із самого початку у відносинах з Росією Євросоюз виходив з нормативних міркувань, властивих його політиці в Європі загалом. Тому від укладання Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) і далі офіційні спільні документи між Росією та ЄС засновувались на нормативній логіці, яку пропонував ЄС [5]. Але нормативна логіка у відносинах ЄС з Росією та іншими країнами СНД істотно відрізнялась від засад його взаємин з країнами Центральної Європи: якщо у другому випадку сторони орієнтувались на нормативну конвергенцію шляхом систематичного впровадження *acquis communautaire* ЄС, то у першому акцент робився на прихильності загальним демократичним цінностям та ліберальним нормам — правам людини, верховенству права, засадам ринкової економіки тощо. При цьому принцип обумовленості — головний інструмент реалізації нормативної сили ЄС, який ставить досягнення вищих форм співробітництва з євроінтеграційною спільнотою у залежність від ступеню імплементації норм ЄС — практично не був задіяний на цьому напрямку зовнішньої політики Євросоюзу. Не було вироблено ані чіткого уявлення про достатній ступінь конвергенції, ані ефективних шляхів та механізмів утвердження вказаних цінностей, ані конкретної фінальної мети цього процесу. Єдиним відносно чітким критерієм прогресу фігурувало членство Росії у Світовій організації торгівлі, яке було необхідне для створення зони вільної торгівлі між сторонами, але безпосереднього зв'язку між цими подіями в УПС встановлено не було.

Такий обмежений порядок денний нормативного аспекту відносин Росії з ЄС, який подекуди характеризується як «часткова європеїзація», пояснюється двома обставинами. По-перше, на тому етапі в євроінтеграційній спільноті панувало очікування, що за відсутності інших шляхів розвитку перехід Росії до європейських стандартів є неминучим, тим більше, що, як видавалось, це було в інтересах самої Росії, тому не потребувало додаткових стимулів. По-друге, в умовах браку однозначного розуміння загального вектора розвитку відносин з Росією та з огляду на внутрішню слабкість російської держави у 90-ті роки Європейський Союз не був схильний висувати надто жорсткі вимоги щодо впровадження європейських стандартів, хоча підтримка процесу здійснення внутрішніх реформ з боку євроінтеграційного об'єднання виступала в той період центральним елементом у відносинах між Росією та ЄС.

Особливого загострення нормативний аспект цих відносин зазнав після 2002 року внаслідок, з одного боку, зміцнення російської влади і посилення її економічних позицій, а з іншого, ініціювання Євросоюзом Європейської політики сусідства (ЄПС), заснованої на запровадженні принципу обумовленості та переведенні нормативного порядку денного у площину безпосередньої інкорпорації сусідніми державами визначених сегментів *acquis communautaire* ЄС. Цей підхід відображав якісний поворот у політиці ЄС щодо сусідніх держав на східному кордоні розширеного ЄС, тому в повній мірі поширювався і на Росію. Він був спрямований на перетворення нормативного аспекту на центральний елемент відносин з сусідніми країнами.

Відмова Росії від участі в ЄПС з огляду на формат стратегічного партнерства суттєво не позначилась на цьому підході. Для комунітарних органів факт стратегічного партнерства не суперечив принципам нормативної конвергенції. Тому можна сказати, що ЄС не приділив належної уваги факту цієї відмови і продовжував розвивати відносини з Росією в руслі обраного підходу, але в інших, відмінних від ЄПС формальних рамках. В той час як з країнами ЄПС підписувались Плани дій, з Росією розроблялась концепція чотирьох Спільних просторів, яка втілювалась у розробку і укладання у травні 2005 року чотирьох відповідних Дорожніх карт. Однак значення цих документів доволі суперечливе: хоча вони анонсували амбітний комплексний проект, їхні конкретні положення виявились недостатньо чіткими для розв'язання дилеми між нормативними вимогами ЄС та характером стратегічного партнерства у російському його розумінні. Положення щодо просування співробітництва в окремих галузях часто супроводжувались формулюваннями відносно гармонізації правової бази або забезпечення спільних засад регулювання, але мова йшла переважно про гармонізацію з «міжнародними стандартами», а не з нормами ЄС. Зрештою Спільні простори постали як проміжні політичні рамки для розвитку відносин без жодних змін у договірній базі та механізмі прийняття рішень [6], а вирішення спірних питань, в тому числі визначення ролі нормативного аспекту у структурі відносин були перенесені на майбутнє. Слід відзначити, що, хоча розбіжності стосовно нормативного контексту взаємин на тому етапі не стали перешкодою для розробки Дорожніх карт Спільних просторів, вони зумовили суттєве розмивання їхнього змісту.

Втім, якщо для документів такого рівня невизначеність форм та змісту нормативного виміру відносин між Росією та ЄС могла бути частково нівельована за рахунок перспектив співробітництва у практичних сферах, то для нової базової угоди на зміну УПС вона являє собою один з провідних, хоча не єдиний чинник, який стає на заваді її погодженню.

Як можна з цього побачити, з плином часу здатність Європейського Союзу нав'язувати власний нормативний порядок денний Росії поступово, але невпинно скорочувалась, що, за великим рахунком, мало більші негативні наслідки для зовнішньої політики ЄС, ніж Росії.

За своєю природою та особливостями історичного розвитку Євросоюз не сприймає легітимності відхилення від власних норм і цінностей [7], тому прагне виробити таку політику по відношенню до Росії, яка б поєднувала визнання стратегічної взаємозалежності двох потуг і можливість проекції нормативної сили ЄС [8]. Найбільш складним завданням у цьому плані є знаходження шляхів просування відносин у ситуації, коли застосування нормативної сили не є реалістичним або приносить незначні за обсягом результати. При цьому слід наголосити, що за характером своєї дії нормативна сила ЄС є не автоматичною, а опційною, тобто вона провокує імплементацію норм ЄС лише в разі, якщо держава-партнер прагне певної форми зближення з Євросоюзом і готова виконувати встановлені вимоги, але в разі відсутності цих умов залишає державі-партнеру опцію підтримання стосунків на певному рівні, не пов'язаному з переходом в інтеграційну площину. Така модель заснована на імпліцитному припущенні, що у зближенні з ЄС зацікавлена насамперед держава-партнер. Але в разі, якщо зв'язки з такою державою представляють стратегічну цінність для Євросоюзу і не можуть бути зведені до обмеженого співробітництва в окремих секторах, як це відбувається у випадку з Росією, ЄС потребує іншої моделі зближення, яка б ґрунтувалась не на одних лише вимогах нормативної конвергенції.

Що стосується російської позиції щодо нормативного аспекту відносин з ЄС, то більшість дослідників схильні розглядати її крізь призму домінування класичного суверенітету у російському політичному мисленні, який вступає у протиріччя з головною ідеєю європейської інтеграції у вигляді передачі частини суверенітету комунітарним бюрократичним структурам [9].

Така фундаментальна несумісність світоглядних бачень спонукає представників російської влади відкрито заперечувати проти легітимності нормативних методів ЄС і відкидати їх застосування відносно власної держави [10].

Але подібне уявлення видається надто спрощеним для розуміння даної проблеми зважаючи на ряд обставин. По-перше, при аналізі зовнішньої політики будь-якої держави потрібно чітко розмежовувати дискурсивний і практичний її рівні. В російському політикумі примат державного суверенітету дійсно є надзвичайно поширеним дискурсивним аргументом у комунікації із західною спільнотою, але апелювання до нього в контексті впровадження норм ЄС не є універсальним і тим більше не може вважатися вичерпним поясненням (не)готовності Росії до їх упровадження. Це змушує шукати більш глибокі мотиви російської позиції щодо нормативного аспекту відносин з Євросоюзом.

По-друге, попри критичну позицію відносно просування норм ЄС назовні, Росія не висуває власної ідейної альтернативи задля її протиставлення нормам і цінностям ЄС [11], а звертається, як правило, до більш загальних і менш зобов'язуючих норм міжнародного права, наголошуючи на необхідності однозначної їх інтерпретації. Примітно, що навіть поширена у 2006–2007 роках концепція «суверенної демократії», якій приписували роль базового ідейного підґрунтя російської зовнішньої політики, з обранням президентом Д. Медведєва практично зникла як предмет дискусії у політичних та експертних колах. Разом з тим, ініціатива, висунена Д. Медведєвим відносно становлення нової архітектури європейської безпеки і укладання Договору про європейську безпеку, також містить важливий нормативний компонент, спрямований на підтвердження чинності та надання юридично зобов'язуючого статусу ряду норм, сформульованих в межах НБСЄ/ОБСЄ, передусім норми про неподільність безпеки на Європейському континенті.

Це свідчить про різнонаправленість нормативних зусиль Європейського Союзу та Росії — якщо перший здійснює власну нормативну силу перш за все у площині норм внутрішньодержавного регулювання, то друга зацікавлена у зміцненні комплексу норм регулювання міжнародної поведінки держав насамперед у військово-політичній сфері.

Слід додати, що, окрім діяльності з цілеспрямованого встановлення, модифікації чи нівелювання визначених норм, Росія, як і будь-яка велика потуга, генерує нормативний контекст власною поведінкою. (Не)дотримання нею тих чи інших норм міжнародного спілкування чи внутрішнього регулювання саме по собі створює певний шаблон, зразок легітимності для інших держав, передусім держав Східної Європи. Тому навіть якщо Росія чітко не артикулює власної альтернативи нормам і цінностям ЄС, вона не може, за висловом Р. Сакви, уникнути нормативної динаміки власних дій, тоді як Євросоюз не являє собою досконалий приклад нормативної потуги [12], тому не може ігнорувати нормативний ефект російської поведінки для інших європейських держав.

По-третє і найголовніше, ефективність нормативної сили ЄС у відносинах з Росією необхідно оцінювати з точки зору двох фундаментальних компонентів російської зовнішньої політики — ідентифікаційного і статусного.

З ідентифікаційної точки зору Росія відмовляється визнавати прямий зв'язок між упровадженням норм і правил ЄС та утвердженням її європейської ідентичності. Згідно з російським баченням, європейська ідентичність Росії, як і статус великої держави, не вимагає додаткових заходів з власне російського боку, а є цілком dokonаним фактом, який потребує належного визнання від європейських партнерів і закріплення в конкретних механізмах взаємодії з європейськими структурами. Тобто Росія не хоче конструювати свою «європейськість», а прагне, щоб вона була прийнята як даність. Відповідно, російська еліта не сприймає впровадження регуляторної практики ЄС як обов'язкову умову для досягнення значимих результатів на європейському напрямку своєї зовнішньої політики.

Міркування підтримання власного провідного статусу в Європі та в світі зумовлюють підвищену чутливість Росії до статусних претензій інших центрів впливу. Так, у випадку з Євросоюзом Росія заперечує не стільки легітимність норм, вироблених євроінтеграційною спільнотою, скільки в першу чергу легітимність авторитету ЄС як носія європейських цінностей [13]. Основним об'єктом критики є не нормативна сила ЄС як така, а імпліцитна монополія ЄС на застосування нормативної сили і одноосібне визначення нормативного контексту європейської системи міжнародних відносин. Способи проєкції норма-

тивної сили ЄС назовні також викликають незадоволення з російської сторони — Росія не вважає прийнятними для себе механізми обумовленості, які пропонуються Євросоюзом, оскільки вони засновані на механічній конвергенції, тоді як російські лідери наполягають на необхідності прийняття рішень на національному рівні у кожному конкретному випадку і недоцільності автоматичної імплементації стандартів ЄС у російському контексті.

Це означає, що Росія може погодитися на прийняття європейських норм, але у власній інтерпретації і без «диктату» з боку ЄС. Г. Мелоні наочно продемонструвала, що застосування правил ЄС в окремих практичних сферах істотно полегшується в разі самотійного звернення до них російських органів державної влади внаслідок переконання в їхніх об'єктивних перевагах для регулювання суспільних відносин в даних сферах, а не внаслідок їх нав'язування комунітарними інститутами [14].

З цього можна зробити висновок, що за своїм змістом нормативні засади зовнішньої політики Росії та ЄС не є несумісними за визначенням, але форми, в яких відбувається їх реалізація, істотно різняться та подекуди суперечать одна одній. При цьому обмеженість важелів впливу на поведінку російської влади в Європейського Союзу та брак засобів для утвердження власного статусу на Європейському континенті в Російській Федерації змушує обидві сторони використовувати нормативний аспект відносин для компенсації вказаних структурних обмежень, що породжує протиріччя навколо нього. Тобто нормативний аспект сам по собі не генерує іманентних протиріч у відносинах між Росією та ЄС, але більшість проблем, які виникають між двома потугами, часто призводять до виходу на перший план нормативних розбіжностей між ними і безпосередньо позначаються на нормативному аспекті відносин.

Сторони часто вдаються до нормативної аргументації при обговоренні спірних питань, завдяки чому в кожній з них (а також й у спостерігачів) складається уявлення про те, що незбіг нормативних засад зовнішньої та внутрішньої політики Росії та Євросоюзу виступає основною перешкодою для конструктивного партнерства. Як наслідок, взаємодія часто спрямована на зміну позиції контрагента стосовно перспектив нормативної конвергенції загалом чи в окремих сферах регулювання, а не на досяг-

нення прийнятного компромісу, що істотно гальмує реалізацію просування відносин.

Разом з тим варто визнати, що нормативний аспект тісно пов'язаний з іншими компонентами відносин між Росією та ЄС, тому від нього не можна абстрагуватись. Це пояснюється тим, що він стосується не лише ціннісно-світоглядних засад позиціонування обох потуг і обумовлює не тільки ідентифікаційні чи статусні параметри взаємин, але й має чітке практичне призначення у вигляді регулювання конкретних сфер співробітництва. Успіх навіть у прагматичних сферах співробітництва, таких як економіка та енергетика, залежить від їхньої відповідності нормативним дискурсивним структурам зовнішньої політики Росії та ЄС [15]. З огляду на це ігнорувати нормативні розбіжності й намагатись побудувати відносини суто на спільних інтересах та принципах взаємозалежності не видається можливим.

Про це свідчить перебіг відносин між Росією та Євросоюзом у 2005–2006 роках, коли сторони зробили спробу зосередитись на практичних питаннях, відокремивши їх від нормативних дилем. Однак через брак спільних правил та механізмів регулювання взаємозалежності в цих питаннях результатом цієї спроби стало лише збільшення кількості і масштабу протиріч між сторонами, оскільки вони прагнули використати практичне співробітництво для досягнення власних політичних цілей [16]. Суміжні чинники багато в чому зробили цей результат закономірним. По-перше, регулювання більшості практичних сфер в ЄС належить до компетенції Єврокомісії, яка виступає головним провідником нормативного підходу у зовнішніх зносинах євроінтеграційного об'єднання, і з якою Росія на тому етапі мала достатньо напружені стосунки. Тактика Єврокомісії полягала у нівелюванні пріоритетності політичних питань і наголошенні на першочерговому значенні конкретних умов співробітництва, без попереднього узгодження яких недоцільно вдаватися до масштабних спільних проєктів [17]. По-друге, розширення 2004 року призвело до набуття членства в ЄС рядом центральноєвропейських держав, деякі з яких, насамперед Польща та Литва, мали особливе ідеологічне ставлення до Росії і прагнули підсилити власні позиції у взаємодії з нею за допомогою комунітарних структур, вдаючись заради цього і до прямої обструкції. І по-третє, вихід на порядок денний питання укладання нової базової угоди на зміну УПС автоматично зумовив й актуалізацію нормативного аспек-

ту відносин, без консенсусу за яким узгодження концептуальних засад партнерства та вироблення нової угоди серйозно ускладнюється.

До певної міри проект «Партнерства для модернізації» являє собою другу спробу винести за дужки нормативні розбіжності між Росією та ЄС в умовах, коли діалог з Єврокомісією переведений у більш конструктивне русло, а взаєминам з Польщею наданий новий позитивний імпульс. Відмінність порівняно з попередньою спробою полягає у тому, що «Партнерство для модернізації», за російським задумом, має бути сфокусовано на декількох обмежених практичних сферах, в яких відсутні тривали протиріччя.

Таким чином, хоча нормативний аспект відіграє вагому роль у відносинах між Росією та Європейським Союзом, він не є першопричиною недостатньої динаміки цих відносин в їх сучасному стані, а проблеми, які стоять на шляху нормативного зближення, не є об'єктивно заданими, а варіюються залежно від політичних факторів і викликів, з якими стикаються обидві європейські потуги у своїй зовнішній та внутрішній політиці. Це змушує звернутись до політичного аспекту даних відносин.

Політичний аспект відносин між Росією та ЄС визначається перш за все статусом і впливом обох акторів у глобальній та в європейській системі, який детермінує їхнє взаємне сприйняття і значення, яке вони надають двостороннім відносинам для реалізації власних зовнішньополітичних пріоритетів [18]. Причому деякі властивості цих відносин, які великою мірою зумовлюють їхній політичний аспект, не є предметом безпосереднього обговорення між сторонами, а формуються швидше як похідний наслідок взаємодії, аніж як результат цілеспрямованих кроків з боку самих контрагентів.

Базові політичні параметри відносин між Росією та Євросоюзом закладались ще на початковому етапі їх розвитку у 90-ті роки, коли ЄС почав зміцнювати свою міжнародну суб'єктність і утверджуватися в ролі первинної рушійної сили, яка визначатиме характер майбутньої політичної конфігурації Європейського континенту, а Росія ще не відновила після колапсу СРСР і потребувала економічної допомоги та політичної підтримки з боку західної спільноти, розраховуючи на те, що її внесок у завершення «холодної війни» дозволить посісти належне місце в регулюванні світових та регіональних процесів [19].

Внаслідок цього відносини набули явно асиметричного характеру з недостатньо чітко визначеним порядком денним і були спрямовані скоріше на сприяння внутрішнім перетворенням у Росії, ніж на координацію позицій з ключових міжнародних питань. До певного часу такий стан речей здебільшого влаштовував обидві сторони. Але подібна асиметричність істотним чином вплинула на оцінку цих відносин як представниками російського керівництва, так і європейськими політичними діячами та багато в чому зумовила вектор подальшого їхнього розвитку.

Відносини з Росією не розглядались Європейським Союзом як майбутня структурна основа європейської архітектури, а вважались своєрідним зовнішнім доповненням до євроінтеграційного проекту, інструментом стабілізації власного зовнішнього оточення та забезпечення кооперативного способу врегулювання проблем на пострадянському просторі. Ефективність цих відносин не розцінювалась як обов'язкова умова успішності самої європейської інтеграції, а їхній перебіг не мав прямого впливу на просування євроінтеграційних процесів. Більше того, стосунки з Росією не фігурували серед першочергових пріоритетів зовнішньої політики Євросоюзу на тлі виходу на перший план розширення на Схід та балканських конфліктів.

Для ЄС Росія постала швидше як джерело проблем, ніж як засіб їхнього вирішення, але в 90-ті роки європейським лідерам було притаманне сподівання, що з подоланням внутрішніх негараздів Росія зможе в подальшому відігравати роль конструктивного партнера, здатного взяти на себе відповідальність за стабілізацію простору СНД, а до того часу вона потребуватиме підтримки з боку європейських структур. Через таку орієнтацію на майбутні гіпотетичні зміни ЄС не зміг висунути чіткої стратегічної мети у відносинах з Росією на тому етапі [20], що призвело, по-перше, до консервування протиріч між державами-членами ЄС стосовно цілей та інструментів спільної політики щодо Росії і браку консенсусу всередині євроінтеграційного об'єднання на цьому напрямку, а по-друге, до відкладання на невизначений строк питання вироблення такого консенсусу. Як наслідок, тактика Євросоюзу у відносинах з Росією варіювалась між «умовною інтеграцією» та «м'яким стримуванням» [21]. Європейські держави намагались, з одного боку, поступово залучити Росію до орбіти ЄС, сприяти її трансформації в напрямку ліберальної демократії, завдяки досягненню такого сту-

пеню взаємозалежності, при якому Росія не буде зацікавлена в проведенні обструкціоністської лінії відносно ЄС (детальніше див. [22]), але разом з тим запобігати і зупиняти негативні прояви її поведінки.

Росія на перших порах також не надавала зв'язкам з ЄС вагомому політичного значення, розглядаючи їх як економічне доповнення до діалогу з США і НАТО. Тому контакти з окремими європейськими державами розвивались більш інтенсивно, ніж взаємодія з комунітарними інститутами. Кардинальний поворот у російському підході відбувся наприкінці 90-х років, зокрема після загострення дебатів щодо дій НАТО у Косовому. Враховуючи наслідки публічного зіткнення з НАТО, а також перспективи розгортання європейської політики безпеки та оборони, Росія значно активізувала відносини з Європейським Союзом, оцінюючи їх як менш конфронтаційні, ніж відносини з НАТО і США, тому здатні виступати основним каналом взаємодії із Заходом та інструментом реалізації власного порядку денного в Європі. Саме на цьому етапі з російського боку висувається ідея стратегічного партнерства між Росією та ЄС, заснована на паритетному співробітництві і координації зусиль у регулюванні глобальних політичних процесів та подоланні структурних дисбалансів постбіполярного світу. Вона передбачала подолання початкової асиметрії відносин і налагодження тісного механізму діалогу, виходячи зі спільного прагнення обох контрагентів до утвердження статусу самостійного центру впливу у світовій політиці.

ЄС позитивно сприйняв цю ідею і погодився розвивати відносини з Росією в руслі стратегічного партнерства, але це не означало відмову від нормативного порядку денного, який набрав дедалі більшої ваги у політиці Євросоюзу щодо країн східного сусідства. Тим більше, що проголошене стратегічне партнерство не було підкріплене конкретними засобами імплементації та критеріями просування [23], а його політичне наповнення залишалось обмеженим. Для ЄС формування спільного простору з Росією було більш прийнятною метою з явно вираженим інтеграційним змістом. Тоді як Росія не вважала інтеграцію магістральним процесом, спроможним визначати політичну конфігурацію Європейського континенту [24]. Це призвело до встановлення асиметрії політичних цілей обох потуг у двосторонніх взаєминах: Євросоюз прагнув перетворити Росію на пе-

редбачуваного актора, що поділяє ті самі «правила гри», якими керується ЄС, в той час як Росія розраховувала на визнання Євросоюзом своєї ролі самостійного центру впливу в Європі й у світі.

За таких умов амбівалентний зі стратегічного погляду, нормативно орієнтований підхід ЄС не тільки не дозволяв Росії вирішити центральні для неї політичні дилеми, але й у багатьох відношеннях ускладнював їх вирішення. Тому в міру вичерпання дії імпульсу, наданого на початку 2000-х років, цілкова асиметрія зумовила наростання стрижневого політичного протиріччя між Росією та Європейським Союзом, яке полягає у тому, що для кожної зі сторін політика контрагента стає на заваді утвердженню її бажаних статусних характеристик у той спосіб, який вона вважає оптимальним. ЄС претендує на роль головної структуруючої сили в Європі, покладаючись на проєкцію власних норм і цінностей як на основний інструмент забезпечення стабільності та безпеки на континенті. Росія прагне закріпити статус глобального центру впливу і другого атрактивного полюса Європи, який несе одноосібну відповідальність за підтримання стабільності у Східній Європі, Центральній Азії та на Кавказі.

Вказане політичне протиріччя є неочевидним та опосередкованим, воно проявляється у поведінці обох потуг в європейській системі більше, ніж у їхній безпосередній взаємодії. Утім воно напряду визначає загальний характер всього комплексу відносин між Росією та ЄС. Не можна сказати, що їхні цілі є антагоністичними, але в арсеналі обох партнерів є канали впливу, які можуть частково компенсувати відсутність системного компромісу між ними. Як наслідок, можливість прямого конфлікту зменшується завдяки утриманню сторін від публічного зіткнення, але ризик поляризації зберігається з огляду на відсутність обмежень на односторонні дії та брак взаємоприйнятних механізмів спільного регулювання процесів, до яких залучені обидві потуги [25]. Тому в рамках комплексу відносин це політичне протиріччя знаходить свій найбільш наочний вияв саме у функціональних секторах. Прикметним є те, що воно використовується обома сторонами як засіб підсилення власних позицій у тих чи тих питаннях за межами власне двосторонніх відносин, насамперед у питаннях, пов'язаних з організацією простору Східної Європи, що суттєво знижує структурне значення відносин між

ними. Варто також відзначити, що за останнє десятиліття обидві потуги вже досягли певних недостатніх, але значимих результатів у втіленні своїх амбіцій, причому завдяки власним одностороннім зусиллям, а не координованій спільній стратегії, і можуть поступитись наявними здобутками лише під дією дуже вагомих чинників чи стимулів.

У результаті, взаємна недовіра, прагнення уникнути зайвих втрат у поєднанні з необхідністю миритися з браком можливостей для зміни стану речей та потребою в уникненні масштабних криз створює атмосферу «вимушеного партнерства» [26], в якому будь-який змістовний прогрес вимагає попереднього розв'язання політичних суперечностей, навіть якщо перепонами фігурують аргументи нормативного рівня. Найбільш актуальний приклад цього — питання запровадження безвізового режиму між Росією та ЄС — незважаючи на переважне виконання російською стороною більшості технічних норм, які вимагаються Євросоюзом від інших країн, та готовність до подальших кроків у цьому напрямку, вирішення цього питання гальмується через суто політичні причини, а винесення на обговорення на найвищому рівні не надто сприяло його розв'язанню.

Для жодної зі сторін подібна ситуація не є оптимальною. Європейський Союз, особливо в умовах економічної кризи, не може нехтувати відносинами з Росією і дозволяти їм деградувати до кризових тенденцій. Реалії європейської політики диктують стратегічну важливість відносин з Росією для зміцнення міжнародної суб'єктності і впливу ЄС. Росія ж, незважаючи на зміцнення свого становища в останні роки, залишається поза рамками інституційного центру управління політичними процесами в європейській системі [27]. Тому для Росії завдання полягає в тому, щоб принаймні знизити рівень політичного протиріччя з ЄС, а в кращому випадку зробити взаємодію з Євросоюзом складовою вирішення власних проблем [28] — як внутрішнього характеру, так і в досягненні власних зовнішньополітичних цілей. Обидва партнери потребують становлення таких кооперативних механізмів, які б уможливили, по-перше, розв'язання проблем у двосторонніх відносинах, по-друге, досягнення ефекту синергії у спільному регулюванні процесів в європейському континентальному просторі, і по-третє, політичне цементування даного простору навколо відносин Росія–ЄС як його структурної основи.

Необхідність у якісних зрушеннях у відносинах між двома найбільшими потугами в Європі сьогодні є загальноновизнаним фактом. Наразі відбувається пошук нової концептуальної платформи цих відносин, нових форматів діалогу та шляхів наповнення політичним і практичним змістом діючих рамок співробітництва. З боку європейських держав на даний момент висунені три пропозиції в цьому напрямку. Перша пропозиція озвучена президентом Н. Саркозі на економічному форумі в Санкт-Петербурзі 19 червня 2010 року щодо утворення «нової організації, яка об'єднала б Європу і Росію в рамках масштабного спільного економічного простору». Друга пропозиція про створення Комітету Росія–ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки на рівні міністрів закордонних справ Росії та ЄС оприлюднена під час російсько-німецького саміту на початку червня 2010 року. І третя пропозиція полягає у залученні Росії до Східного партнерства ЄС, яке могло б суттєвим чином сприяти просуванню цього проекту.

Але найбільш важливим компонентом у реактивації відносин між Росією та ЄС виступає сутнісна трансформація політичних підходів сторін, яка б ґрунтувалась не тільки на реалізації статусних амбіцій обох потуг, але на чіткому спільному баченні оптимальної політичної конфігурації Європейського континенту. Центровані навколо ЄС форми структурування європейського політичного простору виявляються малопридатними для Росії та Східної Європи [29]. Але водночас консолідація цього простору без інтеграційних інструментів видається нереалістичною.

Значення нормативного аспекту відносин між Росією та ЄС також потребує переосмислення. Необхідно розуміти, що участь Росії у регулюванні європейських і світових процесів недоречно обумовлювати будь-якими попередніми умовами. Росія є і залишатиметься вагомим актором європейської системи міжнародних відносин за визначенням. Це не означає, що ЄС слід відмовитись від просування нормативного порядку денного у відносинах з Росією, але не слід намагатись перетворити його на центральний елемент, який визначає весь комплекс відносин, натомість варто виробити такі форми його просування, які не будуть пов'язані з апіорною політичною асиметрією партнерів. Доцільно виокремити і чітко розмежувати ті сфери та питання, в яких нормативний аспект грає першочергову роль, і ті,

для яких він є другорядним. Основною запорукою ефективності нормативного аспекту відносин виступає його переорієнтація з односторонньої механічної проекції норм ЄС і їх беззастережного впровадження російською владою на спільне вироблення та узгодження взаємоприйнятних правил у пріоритетних сферах співробітництва. Це дозволить зняти зайву напругу навколо використання нормативного аспекту заради досягнення політичних цілей.

Отже, в результаті проведеного аналізу було доведено, що ключовим для просування відносин між Росією та Європейським Союзом є їхній політичний аспект, зокрема роль цих відносин у реалізації статусних устремлінь обох партнерів. Латентне політичне протиріччя, квінтесенцією якого є визначення і закріплення місця Росії в інституційній структурі європейської системи, зумовило стагнаційні явища у відносинах в останні декілька років. Розбіжності щодо нормативної конвергенції є похідними від політичних суперечностей, оскільки головні проблеми цього процесу спричинені не власне сутністю норм та цінностей, які пропонуються для впровадження, а способом їхньої проекції та його політичними імплікаціями для статусу обох акторів. Тому лише в разі ревізії політичних підходів сторін відносини між Росією та Євросоюзом можуть реалізувати закладений в них структурний потенціал. На даному етапі розуміння необхідності подолання патової ситуації, що склалася в останні роки, створює передумови для якісних змін політичної конфігурації Європи, але готовність провідних акторів до подібних змін викликає серйозні сумніви.

Список використаних джерел

1. *Бордачёв Т.* Грузия, Обама, экономический кризис: отношения Россия–ЕС в контексте последних событий / Т. Бордачёв // *Russie. Nei. Visions.* — Январь 2010. — № 46. — С. 7.
2. *Haukkala H.* The EU–Russia Strategic Partnership: The Limits of Post-Sovereignty in International Relations / H. Haukkala. — London: Routledge, 2010. — P. 171.
3. *Kratochvil P.* The Discursive Resistance to EU-Enticement: The Russian Elite and (the Lack of) Europeanisation / P. Kratochvil // *Europe-Asia Studies.* — May 2008. — Vol. 60, No. 3. — P. 397–422.
4. *Medvedev S.* The Stalemate in EU–Russia Relations / S. Medvedev // *Russia's European Choice* / Hopf T. (ed.). — New York: Palgrave Macmillan, 2008. — P. 230.
5. *Medvedev S.* The Stalemate in EU–Russia Relations / S. Medvedev // *Russia's European Choice* / Hopf T. (ed.). — New York: Palgrave Macmillan, 2008. — P. 220.

6. *Averre D.* «Sovereign Democracy» and Russia's Relations with the European Union / *D. Averre* // *Democratizatsiya*. — Spring 2007. — Vol. 15, No. 2. — P. 175.
7. *Averre D.* Russia and the European Union: Convergence or Divergence? / *D. Averre* // *European Security*. — June 2005. — Vol. 14, No. 2. — P. 190.
8. *Bengtsson R.* Constructing Interfaces: the Neighbourhood Discourse in EU External Policy / *R. Bengtsson* // *Journal of European Integration*. — Vol. 30, No. 5. — P. 613.
9. *Medvedev S.* The Stalemate in EU-Russia Relations / *S. Medvedev* // *Russia's European Choice* / *Hopf T.* (ed.). — New York: Palgrave Macmillan, 2008. — P. 227.
10. *Haukkala H.* From Zero-Sum to Win-Win? The Russian Challenge to the EU's Eastern Neighbourhood Policies / *H. Haukkala* // *Swedish Institute for European Policy Studies. European Policy Analysis*. — November 2009. — Issue 12. — P. 3–4.
11. *Haukkala H.* The EU–Russia Strategic Partnership: The Limits of Post-Sovereignty in International Relations / *H. Haukkala*. — London: Routledge, 2010. — P. 178.
12. *Саква Р.* Выйти из положения «аутсайдеров»: Россия, Турция и альтернативные концепции Европы / *Р. Саква* // *Russie. Nei. Visions*. — 2010. — No. 51. — С. 20.
13. *Haukkala H.* The Russia Challenge to EU Normative Power: The Case of European Neighbourhood Policy / *H. Haukkala* // *The International Spectator*. — 2008. — Vol. 43, No. 2. — P. 42.
14. *Meloni G.* Convergence, best-practice and Europeanization: a valuable way to rethink EU–Russia relations? // *ISPI Working Papers*. — October 2008. — Issue 33. — 23 p.
15. *Kratochvil P.* The Discursive Resistance to EU-Enticement: The Russian Elite and (the Lack of) Europeanisation / *P. Kratochvil* // *Europe-Asia Studies*. — May 2008. — Vol. 60, No. 3. — P. 418–419.
16. *Lukyanov F.* Russia–EU: The Partnership That Went Astray // *Europe-Asia Studies*. — 2008. — Vol. 60, No. 6. — P. 1112–1113.
17. *Averre D.* «Sovereign Democracy» and Russia's Relations with the European Union / *D. Averre* // *Democratizatsiya*. — Spring 2007. — Vol. 15, No. 2. — P. 176.
18. *Саква Р.* Выйти из положения «аутсайдеров»: Россия, Турция и альтернативные концепции Европы / *Р. Саква* // *Russie. Nei. Visions*. — 2010. — No. 51. — С. 4.
19. *Haukkala H.* The EU–Russia Strategic Partnership: The Limits of Post-Sovereignty in International Relations / *H. Haukkala*. — London: Routledge, 2010. — P. 71.
20. *Royer L.* La Russie et la construction européenne / *L. Royer* // *Hérodote*. — 3e trimestre 2005. — No. 118. — P. 164.
21. *Parmentier F.* Normative Power, EU Preferences and Russia. Lessons from the Russian-Georgian War / *F. Parmentier* // *European Political Economy Review*. — Summer 2009. — No. 9. — P. 49–61.
22. *Шаповалова О. І.* Місце Росії в комплексі європейської політики Франції за президентства Жака Ширака / *О. І. Шаповалова* // *Нова парадигма: Журнал наукових праць*. — Вип. 83. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — С. 188–199.
23. *Medvedev S.* The Stalemate in EU–Russia Relations / *S. Medvedev* // *Russia's European Choice* / *Hopf T.* (ed.). — New York: Palgrave Macmillan, 2008. — P. 217.
24. *Lukyanov F.* Russia–EU: The Partnership That Went Astray // *Europe-Asia Studies*. — 2008. — Vol. 60, No. 6. — P. 1117.

25. Alexandrova-Arbatova N. The impact of the Caucasus crisis on regional and European security / N. Alexandrova-Arbatova // Southeast European and Black Sea Studies. — September 2009. — Vol. 9, No. 3. — P. 299.

26. Medvedev S. The Stalemate in EU–Russia Relations / S. Medvedev // Russia's European Choice / Hopf T. (ed.). — New York: Palgrave Macmillan, 2008. — P. 229.

27. Саква Р. Выйти из положения «аутсайдеров»: Россия, Турция и альтернативные концепции Европы / Р. Саква // Russie. Nei. Visions. — 2010. — No. 51. — С. 20.

28. Baranovsky V. Russia's Approach to Security Building in the Euro-Atlantic Zone / V. Baranovsky // The International Spectator. — June 2010. — Vol. 45, No. 2. — P. 42.

29. Саква Р. Выйти из положения «аутсайдеров»: Россия, Турция и альтернативные концепции Европы / Р. Саква // Russie. Nei. Visions. — 2010. — No. 51. — С. 7.

Анотації

Шаповалова О. І. Відносини між Росією та Європейським Союзом: нормативні розбіжності чи політичні протиріччя.

Відсутність змістовного прогресу у відносинах між Росією та Європейським Союзом часто пояснюють спротивом з боку Росії проєкції норм та цінностей ЄС. Аналіз, поданий у статті, доводить, що ключовим для просування відносин між Росією та ЄС є їхній політичний аспект, зокрема роль цих відносин у реалізації статусних цілей обох партнерів. Розбіжності щодо нормативної конвергенції є похідними від політичних суперечностей, оскільки головні проблеми цього процесу спричинені не власне сутністю норм та цінностей, які пропонуються для впровадження, а способом їхньої проєкції та його політичними імплікаціями для статусу обох акторів в європейській системі міжнародних відносин.

Ключові слова: Росія, Європейський Союз, нормативна сила, стратегічне партнерство, статус.

Шаповалова А. И. Отношения между Россией и Европейским Союзом: нормативные различия или политические противоречия.

Отсутствие содержательного прогресса в отношениях между Россией и Европейским Союзом часто объясняют сопротивлением проєкции норм и ценностей ЕС со стороны России. Анализ, представленный в статье, доказывает, что ключевым для продвижения отношений между Россией и ЕС является их политический аспект, а именно роль этих отношений в реализации статусных целей обоих партнёров. Расхождения относительно нормативной конвергенции являются производными от политических противоречий, поскольку главные проблемы этого процесса порождаются не собственно сущностью норм и

ценностей, которые предлагаются для внедрения, а способом их проекции и его политическими импликациями для статуса обоих акторов в европейской системе международных отношений.

Ключевые слова: Россия, Европейский Союз, нормативная сила, стратегическое партнёрство, статус.

Shapovalova A. I. The EU–Russia relationship: normative divergences or political contradictions

The absence of substantial progress in the EU–Russia relations is often explained by Russian resistance to projection upon it of the EU norms and values. The analysis exposed in the article proves that political aspect of this relationship, notably its role in carrying out both partners' political aims, is crucial for its advancement. Diverging positions regarding normative convergence are derived from political contradictions since key problems of this process are generated not properly by the substance of the norms and values proposed for implementation but by the way of their extrapolation and its political implications for the status of both actors in the European system of international relations.

Key words: Russia, the European Union, normative power, strategic partnership, status.

